

SAT-2G.307-1-PP-04

Институционален модел на грижа или социални услуги в общността за възрастни и стари хора

Багряна Илиева

Institutional model of care or social services for adults and older people

Bagryana R. Ilieva

Abstract: *After 2000 god. create a legal basis for disclosure of social services in the community. "Social services in the community" are services provided in a family environment or in family-like environment. Their aim is to replace the existing specialized institutions in the country and support the needy.*

Key words: *children, people, elderly people, reform, social services, strategy, deinstitutionalization.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Промените на нормативната база в социалната политика през 2001 г. са в посока на разкриване на социални услуги. Те са насочени към уязвими групи лица, деца и семейства в риск, нуждаещи се от подкрепа с цел социално включване и гарантиране на независим живот. В страната се създават услуги, целящи превантивни мерки, а също така са и алтернатива на институционалната грижа.

От реформата, стартирала повече от десет години, се наблюдава функциониране на многократно повече социалните услуги за деца, отколкото за възрастни и стари хора. Водената социална политика е за предотвратяване на настаняванията на нуждаещите се в институции и създаване на нови възможности за подкрепа в общността. В Националната стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България се приема чрез социалната работа: да се ограничи и постепенно прекрати постъпването на деца в специализирани институции; в системата за социално подпомагане да се реализират програми за социална подкрепа и закрила; да доведе до извеждане на децата от специализирани институции; да се подкрепят чрез алтернативни услуги и форми на грижа; да се насърчи развитието на осиновяването и приемната грижа с фокус върху развитие на услугите за деца 0-3 години и други. [8]

Въпреки, че социалните услуги са по-ефективни и икономически по-изгодни от институционалните, остава висок дялът на наличните услуги в специализираните институции за възрастни и стари хора. Процесът на деинституционализация обективно не е завършен. На места в страната реформата само е стартирала, тъй като се наблюдава широк спектър от инициативи, дейности и събития на държавни, общински и неправителствени организации с прояви на възрастни и стари хора.

Настоящия доклад си поставя за цел да изясни необходимостта и причините за съществуване на институционалните грижи, въпреки провежданата социална политика за деинституционализация и възможностите за настаняване в специализираните институции от нуждаещите се възрастни и стари хора.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В социологията понятието "институция" се описва като понятие, което означава „социални действия, които се повтарят редовно и непрекъснато, подлежат на санкциониране от обществените норми и се поддържат от тях..” [1] В българската

социология в социалната институция се "извършва определена дейност по създаването на материални и духовни блага, по обслужването на хората при задоволяване на техните потребности, по управлението на обществото". Между хората в рамките на една институция съществуват "отношения на координация и субординация съобразно конкретната система от социални роли" [7] и социални статуси. [2]

Според Закона за социално подпомагане специализираните институции "са домове пансионен тип, в които хората са отделени от своята домашна среда." В тях се настаняват нуждаещи се и се извършва целенасочена социална работа. Провежданата социална работа от специалисти от помагащите професии „е професионална дейност за подобряване взаимната адаптация на лицата, семействата, групите и средата, в която те живеят. Тя е комплекс от подпомагащи дейности, насочени към постигане на по-добро качество на живот, достойнство и отговорност у хората на основата на индивидуалните им способности, междуличностните отношения и ресурсите на общността." [3]

Специализирани институции за предоставяне на социални услуги за възрастни и стари хора са:

1. домове за възрастни хора с увреждания. Това са домове за възрастни хора с умствена изостаналост; домове за възрастни хора с психични разстройства; домове за възрастни хора с физически увреждания; домове за възрастни хора със сетивни нарушения и домове за възрастни хора с деменция;

2. домове за стари хора. Домът за стари хора е „специализирана институция, предоставяща комплекс от социални услуги на лица, навършили възрастта за придобиване право на пенсия за осигурителен стаж и възраст, съгласно Кодекса за социално осигуряване, включително на онези от тях, които имат процент намалена работоспособност, установен с експертно решение на ТЕЛК/НЕЛК." [12]

Специализираните институции предоставят грижа за възрастни хора и хора с увреждания, които са в затруднено или тежко състояние. В тях се подпомагат граждани, които без помощта на друг не могат да удовлетворяват своите основни жизнени потребности. Не навременната намеса в живота на възрастният човек го лишава от достъп до универсалните услуги: здравеопазване, транспорт, инфраструктура и др., и до социални услуги, чрез които се прави опит за минимизиране последиците от социалното неравенство и намаляване риска от тежки социални проблеми. [11]

Чрез своите норми, правила и наредби специализираните институции могат да покриват и задоволяват нуждите на своите потребители. Специалистите прибегват до настаняване в тях след изчерпване на възможностите за извършване на услуги в общността.

Системата за грижи и социални услуги в България се разшири значително през последните години в резултат на предприетите действия, насочени към деинституционализация и предоставяне на повече базирани в общността и в семейна среда услуги. Броят на социалните услуги в общността през 2009 г. е 463, а през 2012 г. - 719. Към края на м. декември 2014 г. общият брой на социалните услуги в общността е 841, с общ капацитет 18 933 места. Сравняването на данните показва, че през годините се наблюдава постепенно увеличение на броя на социалните услуги, предоставяни в общността. В края на 2011 г. броят им за възрастни хора и хора с увреждания е 329, а на специализираните институции - 165. Тенденциите са за постоянно нарастване броя на социалните услуги, предоставяни в общността и намаляване броя на специализираните институции за възрастни хора и хора с увреждания. Към м. декември 2013 г. услугите в общността за възрастни хора и хора с увреждания са 412 с капацитет 8 450 места и 160 специализирани институции с 11 039 места, а към м. декември 2014 г. тези услуги са 440 с 8 817

места и 160 специализирани институции с 11 008 места. [6,9,10]

От изложените данни е видно, че са разкрити и функционират голям брой социални услуги в общността, но не можем да не споменем мнението на експертите от Министерството на труда и социалната политика при актуализация на „Стратегически план 2013-2017г.“, според които са налице множеството проблеми в грижата за старите хора „от чието решаване зависи по-нататъшното успешно развитие на процеса на превенция и деинституционализация. Основен си остава проблема за реализиране процеса на деинституционализация с големият брой желаещи да ползват социални услуги – институционален тип.“ [4]

Във връзка с процеса на деинституционализация приоритетно се откриват социални услуги в общността, в т.ч. и такива от резидентен тип за възрастни и стари хора. Настаняването в социални услуги резидентен тип е последната алтернатива на институционалната грижа, когато се налага настаняване извън семейната среда. При тях потребителите водят независим начин на живот, подпомогнати от професионалисти за задоволяване на базовите им потребности, свързани с осигуряване на подслон, храна, здравни грижи, хигиена, социално, психологическо и правно консултиране. След 2008 г. в България функционират следните услуги от резидентен тип – кризисни центрове, центрове за настаняване от семеен тип, преходни, наблюдавани и защитени жилища. Резидентните услуги се разкриват за малък брой потребители – до 15, за които квалифицирани специалисти полагат специални грижи. Това позволява в много по-голяма степен да се индивидуализира грижата. Тези услуги се създават в населени места, в които нуждаещите се нямат достъп до ресурсите на дневни и почасови услуги в общността.

През 2014 г. са открити нови 20 социални услуги от резидентен тип за възрастни хора, а през 2015 г. техният брой е 37. [13]

Независимо от постигнатия напредък в развитието на социалните услуги в общността, все още преобладава институционалният модел на грижа и се предпочитат от голяма част от възрастните и стари хора. Изборът им е в резултат на намалената ангажираност на близките и роднини или липса на такива грижи към тях, поради увеличаващото се участие в пазара на труда за покриване на лични, семейни разходи и тези на болния родител.

Друга причина за преход от неформални форми на грижа към формални или за предпочитане на грижите в специализираните институции е в неравномерно географско покритие на дългосрочните грижи и социални услуги по райони в България. В по-големите населени места-общински и областни градове, се разкриват социални услуги в общността или от резидентен тип, а в много малки населени места в страната такива липсват. Тази ситуация налага да се търси институционалната грижа, като единствената съществуваща за нуждаещите се възрастни и стари хора от тези райони.

От изложеното може да се обобщи, че сериозен проблем на системата на услугите в България, е недостатъчният брой превантивни социални и здравни услуги за възрастни с ранна степен на интервенция.

В Национална стратегия за дългосрочна грижа са изведени основните фактори, които оказват влияние върху институционалния модел на грижа, както и върху търсенето на такъв вид грижа:

- Недостатъчен брой услуги за възрастни хора и хора с увреждания, които да отговарят комплексно на потребностите и неравномерното им разпределение на територията на страната;
- Недостатъчни финансови ресурси, което често става причина за социалното изключване на възрастни хора и настаняването им в институция;
- Липса на приобщаваща социална и архитектурна среда;
- Търсене на институционалната грижа, най-вече за стари хора. Като причина

за това може да бъде посочена липсата на реална и сигурна алтернатива на грижи, която да осигури достоен и независим живот в естествената домашна среда и в общността;

- Липсата на отговарящи на потребностите на възрастните хора и хората с увреждания комплексни (здравни и социални) услуги в домашна среда, както и на финансиране на дейностите по долекуване и продължително лечение.” [4]

Институционалната грижа в България се предоставя главно в домове за хора с увреждания и домове за стари хора. Потребители на тези услуги са лица, които не са ползвали услугите, базирани в общността. В Закона за социално подпомагане е записано, че право на социални услуги имат всички българските граждани, семейства и съжителстващи лица, за които след оценка на потребностите се констатира, че се нуждаят от подкрепа с цел социално включване и гарантиране на независим живот. [3]

Ползването на институционалните услуги се извършва по реда и условията на правилника към Закона за социално подпомагане. Лицата, които желаят да ползват социални услуги, подават писмена молба по настоящ адрес до:

- директора на дирекция „Социално подпомагане”- за социалните услуги, които са делегирани от държавата дейности;
- кмета на общината - за социалните услуги, които са общинска дейност;
- органа на управление, когато доставчикът на социалните услуги е физическо лице, регистрирано по Търговския закон, или юридическо лице.

Въз основа на подадена молба и приложени към нея документи – документ за самоличност /за справка/, копие от личен амбулаторен картон и копие от решение на ЛКК, ТЕЛК или НЕЛК, ако има такова, се извършва социална оценка на потребностите на лицето от социални услуги, която се отразява в доклад-предложение. [12]

Настаняването в специализираните институции и в резидентните услуги, както и приемането в социалните услуги в общността се извършва със заповед на директора на дирекция “Социално подпомагане”, на чиято територия функционира услугата, и на изготвен доклад-предложение по поредност на постъпилите в дирекцията документи от кандидат-потребителите. Предимство при ползването на социалните услуги имат ветераните от войните и военноинвалидите, съгласно разпоредбите на Закона за ветераните от войните и Закона за военноинвалидите и военно-пострадалите. Социалните услуги се извършват срещу заплащане на такси или по договаряне от лицата, които ги ползват. Таксите за социални услуги, финансирани от републиканския бюджет, се определят с тарифа, утвърдена от Министерския съвет. Таксите за социални услуги, финансирани от общинския бюджет, се заплащат по Закона за местните данъци и такси. Когато доставчикът на социалните услуги е физическо лице, регистрирано по Търговския закон, или юридическо лице, заплащането на социални услуги се извършва по договаряне. [6,12]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Повишеното търсене на дългосрочни институционални грижи сред възрастното население се свързва със следните причини:

- демографските процеси в България, които се характеризират с трайна тенденция за намаляване на броя на населението и неговото застаряване;
- бедността – съществуващата безработица на лицата в трудоспособна възраст и липсата на стабилни доходи или получаващи минимални такива. Тази негативна тенденция принуждава роднини и близки да намаляват ангажиментите си към старите хора и активно да се включват в пазара на труда, както в страната, така и в чужбина;

- ограничения достъп до здравни услуги. Затрудненото ползване на здравни услуги от старите хора, ниското им качество и ефективност, води до влошаване на общото им здравословно състояние. Съществуващият дисбаланс в разпределението на здравните заведения на територията на страната и организацията им, ги ограничава до нужната медицинска помощ (първична, специализирана, болнична, спешна и неотложна);

- неравномерното разкриване на социални услуги в общността и недостатъчния брой превантивни социални и здравни услуги за възрастни с ранна степен на интервенция в страната.

Изложените основни причини представляват сериозни предизвикателства пред дългосрочната устойчивост на публичните финанси, макроикономическата стабилност и икономическия растеж. Те трябва да са в основата при провежданата съвременна социална политика в страната, за да се отговори на нуждите на застаряващото население.

За целта е необходимо да се разработи Закон за социалните услуги, чрез който да се насърчават и развият иновативни форми на дългосрочни грижи и които да окажат превантивна роля за предотвратяване настаняването на възрастните и стари хора в специализираните институции.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Абъркромби, Н., Ст. Хил, Б.Търнър. Световен речник по социология. 1993.

[2] Брайков, К. Държавната политика в България към децата в неравносложно положение. Институционализация и деинституционализация, 2011.
<http://liternet.bg/publish28/krasimir-brajkov/dyrzhavna.htm>

[3] Закон за социално подпомагане, (<http://www.asp.government.bg>)

[4] Министерство на труда и социалната политика, Стратегически план 2013-2017г., 2013. (www.mlsp.government.bg)

[5] Министерство на труда и социалната политика, Отчет за 2014 г. За изпълнението на Актуализираната Национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012-2030 г.)

[6] Министерство на труда и социалната политика, Доклад за отразяване на националната концепция за насърчаване на активния живот на възрастните хора в РБългария (2012-2030 г.) в секторните политики 2012-2014 г.

[7] Михайлов, С. Институционализация. //Енциклопедичен речник по социология. София: М-8-М, 1997.

[8] Национална стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България”, 2010.

[9] Национална стратегия за дългосрочна грижа, 2013.

[10] Националният социален доклад на Република България (2011-2012)

[11] Петрова-Димитрова, Н. Социална педагогика, или педагогиката на социалната работа. Издателство ”Карина-Мариана Тодорова”, С., 2014.

[12] Правилник за прилагане на Закона за социално подпомагане, 2013. (<http://www.asp.government.bg>)

[13] Отчет за дейността на Агенцията за социално подпомагане за 2014 и 2015г. (<http://www.asp.government.bg>)

За контакти:

Гл. ас. д-р Багряна Илиева, Катедра „Педагогика психология и история“, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел. 0885 911 632, e-mail: bilieva@uni-ruse.bg